

Tanke och språk – Vilket styr vilket?

Av José Luis Ramírez

Jag tog fram från min hylla en gammal bok som utgör en skatt i det som jag, på grund av en aktuell brevväxling, uppmuntrats att lyfta fram. Boken heter "Språkets makt öfver tanken" (1880) av Esaias Tegnér" (den yngre, inte hans farfar, teologen, med samma namn). En riktig pärla där han lyfter fram just språkets makt som motsats till tankens makt över språket, som också haft förespråkare. En bok som denna skulle förtjäna en nyutgåva (i modern svenska) och brukas av lärarna i skolan, men framförallt i retorikutbildningen och andra språkkrävande verksamheter.

Det finns flera artiklar om denna fråga i nätet. T ex <http://spraktidningen.se/artiklar/2013/04/sprakets-makt-over-tanken>. Men resonemanget kan bli lite invecklat ibland. Är tanken det som styr språket eller språket som styr tanken? Skulle vår förståelse och vår handlingsgemenskap kunna fungera utan språk, endast med tanken? Tänkandet finns även hos aporna och de andra djuren och de artikulerar något slags uttryckssätt (med åtbörder, ljud eller andra biologiska resurser). De tycks sakna "begrepps-bildnings"-förmåga. Det är ändå obestridligt att de artikulerade ljuden i språket vidgar möjligheten att känna igen och veta. Där kommer då de *fonematiska* strukturer som används vid bildandet av nya ord.

Etymologiernas innebörd består i användningen av igenkännbara morfem (där konsonanterna utgör grunden och vokalerna är bara deras komplement). Därmed utvecklas vokabulären och uppstår möjligheten till en avancerad erfarenhet och till en rationell (=gemensam) kunskap. Det är ganska fantastiskt att känna igen t. ex morfemet SKR som – kombinerat med givna prefixer och ändelser – skapar ord och satser för olika situationer: *in-skrivning*, *pre-skribera*, *skriv-else*, m.fl.

Det är inte bara återbruket av ord och uttryck i helt nya situationer och beskrivningar – såsom vi gör i poesin eller i vanliga berättelser och påståenden – som ligger till grund för metaforfenomenet. Metaforen finns redan vid återbruket av morfem i nya ord. Lagg, exempelvis märke till ord som "påstående", m f.l. Hur skulle "påstående", vara semantiskt oberoende av språkliga byggnadselement som "på", "stå", "ende". Eller "king-ligga-(n)de". Ord som "över-tyga" och "dis-krim-inera" möjliggör för mig att skoja med språket och tolka "övertyga" (över-tyg) som "att lägga en huvuddöljande burka på någon" och "disKriminera" som "att stjäla Krim från Ukraina.

Bruket av 2-3 konsonanter som betecknande (i ordinarie, ofta förekommande fall) av en viss semantisk betydelse, är det som, på ett metaforiskt sätt, hjälper oss att skapa ord och göra oss förstådda för varandra och t o m lära oss något nytt av den andres erfarenhet. Jag har aldrig kunnat glömma ett samtal i Madrid (en tidig morgon på 1950-talet) med en universitetskamrat som skulle bli fil.kand i arabiska. Han hade kämpat hela natten med ett arabiskt ord som (genom morfem-analys) betydde "Den som står ovanför andra för att se". Han hade kommit då fram till att det arabiska ordet betydde det samma som vårt ord "In-spekt-ör-en".

Denna semantiska "episod" fick mig att (en gång för alla) förstå att den konsonantiska kombinationen SPK (med vokalerna bara som fonetiskt stöd) är ofta (säger "ofta") förknippad med "seende". Några exempel: *suspekt*, *aspekt*, *respe(k)t*, *horoskop*, m fl. Detta innebär inte att det inte kan föreligga denna konsonantiska kombination i andra betydelse. Vi har ordet "spik" (också SPK), som inte har med "seende" att göra. "Ofta", har inte heller med "oftalmologi" att göra. men "*Optik*" (härstammande från grekiskans "oftalmos") har med ögonen att göra. Väldigt intressant är det semantiska familjerelationen mellan "*apoteK*", "*butik*" och "*bodega*". Här ser man hur konsonantantalet reduceras beroende på deras artikulation i munnen, vilket noteras också med motsvarande ord i

nordiska språk eller i jämförelse med andra europeiska språk. Labialkonsonanten B kan växlas med P, lingvodental D med T, guttural G med K. Man kan tro att "vänta på bussen" (för en svensk) är som att "vänta på pussen" (för en finne).

Släktskapet mellan orden är som släktskapet mellan människor. Två personer som liknar varandra kan härstamma från samma familj, men det kan också vara en tillfällighet. Vi kan därför konstruera avledande meningar och leka med ord.

Det är kanske lätt att förstå att jag inte skulle ha kunnat skriva ovanstående text utan ständigt bruk av metaforer (på semantisk, morfematisk nivå). Metaforfenomenet (i diskrepans med den rådande akademiska tolkningen) ska uppfattas som ett ständigt strukturellt förekommande fenomen, redan på morfematisk nivå. Det är omöjligt att tala utan att, s.a.s., begå metaforer. När vi hänger upp oss på vad någon säger och belyser det på ett lustigt sätt, lyfter vi ofta fram metaforiska komponenter.

Ordet "metafor" betyder "över-föring" och finns i grekiska banker som benämning för "pengartransaktioner" och i branschnamnet på företag som jobbar med transportverksamhet. En "förare" är någon som "kör" bil, eller buss. Det grekiska morfemet FOR är inte främmande för svenskan (även om vokalen blir Ö). Det grekiska META får en hel svensk motsvarighet genom "över", men finns också i många svenska ord. Grekiska "odos" betyder "väg" (Odysseus var namnet på en mytologisk vandrare) och "metod" (grekiska "methodos") betyder således "till-väga-gångs-sätt". Det kan bli lite krångligt att upptäcka varifrån ett modernt ord kommer. Mitt bästa exempel är morfemet KRD. Ordet "hjärta" (tyska "Hertz") bildats från samma grundmorfem som latinska "cordis" (Guttural C uttalas K och kan växlar med H medan och T kan bli D). Det latinska ordet "cordis" (cardis i "cardiologi") har också gett upphov till vårt ord "kredit". Man kan skoja och säga att det är kanske därför plånboken sitter på hjärtat i kavajens ficka.

Språket är verkligen (i litterär metaforik) som "tyglappar som sys ihop med varandra" i det som vi kallar "diskurs" ("kurs" har också med "förlopp" att göra). Det är, som sagt, alltid konsonanterna som är bärare av betydelsen och kan kännas igen i andra språk, med samma fonematiska betydelse, men utan att glömma att deras antal varierar, reduceras och växlas: P med B, T med D, K med G, V med W (ibland med U) och flera invecklade motsvarigheter. William och Guillermo, t.ex., är samma namn. Och "idé" har sin härstamning i "uideo" eller "video", eftersom vi har fått den felaktiga uppfattningen att tro att kunskapen har alltid med "seendet" att göra (som om en förelseblind saknade kunskap). Även ordet "theoria" bildas från "orao" (betrakta).

Det är dock viktigt att respektera ordens äkta etymologiska ursprung i de indogermanska språken, följda av grekiskan och av latinet, innan de hamnade i våra aktuella språk. Visserligen kan ett ord i svenskan komma direkt från tyskan, engelskan, spanskan osv. men då ska man vara säker på att vårt ord togs just från dessa moderna språk och inte bildats direkt från äldre språk, såsom man ibland (fortfarande) gör. I vilket fall som helst kan även inflytandet från tyskan, franskan, engelskan, spanskan eller italienskan som fått svenskan att införa ord som i grunden härstammar från tidigare språk.

Ett intressant ord som verkligen har sitt ursprung i franskan är ordet "byrå" och dess härlett "byråkrati". Byrå (fr. *bureau*) var en vävnad som klädde (inbyggd) ett bords yta. De beslutsfattare som satte runt ett sådant bord fick då också benämningen "byrå" (en metonymi, inte en metafor). Och eftersom dessa människor utövade sin "makt" (gr. *kratos*), betecknade man dem som "byråkrater", dvs. "de som utövar sin beslutande makt runt ett tygklätt bord".

Arabiskan är vi skyldiga många viktiga ord. Många matematiska termer har vi fått därifrån. "Siffra" betyder "nolla" på arabiska, eftersom araberna bidrog till införandet av vårt decimala räknesystem. Att "siffra" betyder "nolla" på arabiska, ger möjlighet att skoja med danskarna och påpeka att de säger väldigt ofta "moské, moské!", även om de inte gillar muslimerna.

Att "alkohol" är ett semantiskt import från arabiskan, trots att supandet inte är tillåtet bland muslimerna, handlar om kemi. Ordet "al-kemi" är grekiskt, men har fått den arabiska artikeln. Araberna tog över mycket av den grekiska vetenskapen. Och introducerade, som bekant, deras filosofi. Averroismen (läran från den andalusiske filosofen Ibn Rushd) påverkade den europeiska renässansens kultur och filosofi på ett avgörande sätt. Thomas av Aquino erkänner Averroes (Ibn Rushd) som introduktör av den aristoteliska kunskapen i Europa

Om ni stöter på ordet "makaber", så lita inte på svensk etymologisk lexikon. Detta ord bygger på ett arabiskt prefix "ma" följt av "kabr" som har med "döden" att göra och betecknar "kyrkogården". Det svenska ordet har (som bekant) med "kyrka" att göra, på grund av den traditionella begravningslokaliseringen i Sverige. I de latinska språken härleds ordet från latinets och grekiskans ord för "viloplats" (*coemeterium*). Den latinska termen "domus" (platsen där hemmet ligger) har skapat många avledande ord i olika moderna språk. Vi vet att "dominus" är "husets herre" och att ett djur "domesticeras" när det görs hem-anpassat. Vi talar också om "domäner" (området som "be-herr-skas"), men sedan har svenskan förvandlat D till T och skapat orden "tomte" (för både byggplatsen och den mystiska figuren som vaktar hemmet och som på spanska (mera troget de latinska stavelsers ursprung) kallas "duende" (latinsk O blir ofta UE på spanska). Det är roligt med äkta etymologiska undersökningar och distinktioner.

Varma "hälsningar" (jag vill gärna, etymologiskt, associera "hälsingar" med ordet "hals" med tanke på "kram", men den svenska etymologin låter mig inte göra det, tyvärr).

José L. Ramírez